

ра Зарицькі створили такі умови виховання, у яких ще з дитинства дівчина отримала розуміння важливості національності та незалежності. Завдяки освіті, що стала основою для формування ідеологічних поглядів і поштовхом до громадської діяльності, вона змогла розвинути власні організаторські здібності та вміння вести за собою людей. Навчання не лише сприяло отриманню ґрунтовних знань, а й привело «Орисю» до громадсько-політичної діяльності, зокрема у лавах «Юнацтва», а згодом і у підпіллі ОУН. Саме під впливом цих факторів сформувалася стійка, віддана боротьбі та готова до протистояння життєвим викликам, особистість.

Abstract. The article examines the key factors in the formation of Kateryna Zaritska's personality and ideological views. It analyses the influence of her family upbringing by Myron and Volodymyra Zaritska, which formed the basis of her moral values and patriotic spirit, as well as her education and extracurricular activities on the formation of her worldview. Considerable attention is paid to Kateryna Zaritska's active participation in the «Yunatstvo» OUN, which revealed her extraordinary organizational abilities and determined her life's mission. The article illustrates the influence of these factors on the formation of a stable, devoted personality ready to face life's challenges.

Keywords: Kateryna Zaritska, family, «Yunatstvo» OUN, Ukrainian liberation movement.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Онишко Л. Нам сонце всміхалось крізь ржавії грати... Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі / ред. П. Й. Потічний. Торонто, Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2007. 928 с.
2. Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА. *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Вип. 9. С. 138–146.
3. Кісь О. Національно-визвольні змагання як випробування меж традиційної жіночності: жіночий досвід у національному підпіллі 1940–50-х рр. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 48. С. 61–78.
4. Любович У. Про юні роки Катерини Зарицької. *Сучасність*. Мюнхен, 1987. Ч. 5 (313). С. 73–79.
5. Логаза М. Мати-страдниця Володимира Зарицька. *Наше життя*. Нью-Йорк, 1987. Вип. 1. С. 5–6.
6. Бондарук Л. Михайло Сорока: до 90-річчя від дня народження і 30-ліття від дня смерті (27.03.1911 – 16.06.1971). Дрогобич: Відродження, 2001. 293 с.
7. Малащук Р. З книги мого життя. Нью-Йорк, Торонто, Лондон, 1987. Т. 1. 358 с.
8. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Дрогобич, 1994. 192 с.
9. Липовецький С. «І Судоплатов зняв шапку й так низько поклонився...». *Локальна історія*. 2 листопада 2024. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/i-sudoplatov-zniav-shapku-i-tak-nizko-poklonivsia/> (дата звернення: 29.09.2025).
10. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Український визвольний рух*. Львів, 2004. Вип. 3. С. 30–38.

УДК 94:355.48](37:477.75)"00/03"

ДО ПИТАННЯ ПРО РИМСЬКУ ВІЙСЬКОВУ ПРИСУТНІСТЬ У БОСПОРЬСЬКОМУ ЦАРСТВІ В І СТ. ДО Н. Х – ІІІ СТ. ПІСЛЯ Н. Х.

Й. Ф. Кобас Константин

Анотація. У статті розглядається римська військова присутність на території Боспорської держави. В основу дослідження покладено принципи історизму, системності й комплексності. У процесі дослідження було залучено дані з писемних, епіграфічних і нумізматичних джерел. На їх підставі було визначено, що Одриське царство було анексоване з метою позбавлення Мітридата потенційних союзників; Боспорське царство у 60-ті рр. I ст. після Н. Х. зберігало свою незалежність і в цей час на його території не було римських військ; розміщення римських військ на території царства здійснювалося лише за необхідності; час перебування римських гарнізонів був чітко обмежений часовими рамками здійснення операцій; факт перебування римських військ класифікується як надання союзної допомоги.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, Боспорське царство, римська військова присутність, вексіяція, auxilia.

Вступ. Після завершення Мітридатових війн у 63 р. до Н. Х., які закінчилися поразкою і загибеллю Мітридата VI Евпатора, а водночас і крахом його експансіоністських прагнень, розпочався процес проникнення й поступового закріплення римлян у Причорномор'ї. Не оминув цей процес і його північної частини, де на території грецьких полісів – Тіри, Ольвії та Херсонесу Таврійського – у I–III ст. після Н. Х. розміщувалися римські залоги. Якщо факт

знаходження римських гарнізонів у зазначених полісах є достатньо відомим, то щодо перебування римських залог на території Боспорського царства ми не маємо чіткої інформації. Тож метою зазначеної статті є надання повної та вичерпної відповіді на питання щодо наявності римських військ на території Боспору Кімерійського. Серед дослідницьких завдань є виявлення причин і факторів, які впливали на розміщення римських залог. Це, у свою чергу, допоможе визначити політико-правовий статус Боспорського царства та формат взаємин між Боспором і Римською імперією. Особливо це стосується періоду історії царства, пов'язаного з правлінням римського імператора Нерона (54–68 рр.).

Питання про римську військову присутність на території Боспору Кімерійського неодноразово турбувало дослідників історії грецьких полісів Північного Причорномор'я. Відповісти на нього намагалися у своїх працях такі вітчизняні й зарубіжні фахівці: М. Ростовцев, В. Гайдукевич, Ю. Виноградов, В. Зубар, В. Горончаровський, Г. Цветаєва, В. Блаватський, Д. Шелов, В. Анохін, А. Іванчук, С. Саприкін та багато інших. В останніх дослідженнях присвячених зазначеній проблемі, спостерігається певний прогрес щодо розв'язання дискусійних питань. Це здебільшого проявляється у роботах Сергія Крикіна, Миколи Винокура, Олександра Панова та Аскольда Іванчика. О. Панов у статті, присвяченій подіям римо-боспорської війни 45, 46–49 рр. [1, с. 13], висунув припущення, яке причиною війни визначає втручання Мітридата III у розподіл владних повноважень (утиски в царських правах) без попередньої згоди Риму. Подібна думка видається цілком логічною, однак не варто виключати схильності Мітридата до авантюри, кінцевим результатом яких могло стати створення антиримського союзу Боспору із Фракійським царством (що й можна пов'язати із фактом його анексії у 46 р). До того ж і сам дослідник зазначає, що запропонована ним конструкція є досить умоглядною [1, с. 14], а отже вона не є остаточною. В іншій статті О. Панов доводить факт незалежності Боспорського царства у 60-х рр. I ст. після Н. Х., висувачи припущення про те, що імператор Нерон мав на меті включити його до складу імперії, але у здійсненні цих планів йому перешкодила смерть. Це б могло наблизити нас до розв'язання зазначеного питання, однак припущення О. Панова переважно побудоване на методі аналогій, що змушує ставитися до нього дещо критично. У статті А. Іванчика [3, с. 59, 65, 74–75] значна увага приділяється подіям Боспорської війни і перебуванню римлян на території царства та новому датуванню цих подій. Але меншою мірою автор приділив увагу формату взаємин між римлянами та боспоритами зазначеного періоду. Аналіз останніх публікацій показує, що остаточне розв'язання питання щодо перебування на території Боспорської держави римських гарнізонів є досить важливим, оскільки, за умови наявності відповіді на нього, ми зможемо зрозуміти політико-правовий статус царства у римський період, а також формат його взаємин із Римською імперією.

Статтю присвячено дослідженню можливого факту перебування значних військових сил римлян на території Боспорської держави у I ст. до Н. Х. – III ст. після Н. Х., у контексті римського проникнення у Північне Причорномор'я. Окрему увагу приділено співвіднесенню анексії Одриського царства римлянами (46 р.) з римо-боспорською війною 45, 46–49 рр., а також інтерпретовано подібну дію як спробу римського командування відмежувати Мітридата VIII(III) від потенційних союзників ззовні, задля обмеження його дій на міжнародній арені. Також обґрунтовано неможливість перебазування на території Боспору за імператора Нерона у 60-х рр. I ст. після Н. Х. римських військ у зв'язку з відсутністю стратегічної необхідності. Також доведено, що на початковому етапі взаємин між Римом і Боспором (I ст. до Н. Х. – I третина I ст. після Н. Х.), римські війська вводилися лише у випадку наявності загрози для самих римлян, а згодом введення військ на територію царства набуває характеру союзницької воєнної допомоги (події Боспорської війни).

Дослідження. Після Мітридатових війн (89–85, 83–82, 74–63 рр. до Н. Х.), фіналом котрих стала поразка і самогубство грізного ворога Respublika Romana – Мітридата VI Евпатора, починається процес поступового проникнення й закріплення римлян у Причорномор'ї (зокрема у його Північній частині). Від 63 р. до Н. Х. на Боспорському престолі утверджується син Мітридата – Фарнак, який зрадив свого батька, адже очолив проти нього заколот, і так посприяв швидкому завершенню тривалої війни. У нагороду за це він отримав із рук Гнея

Помпея царську корону і титул «друга і союзника римського народу». Протягом всього періоду правління Фарнака (63–47/46 рр. до Н. Х.) римляни не втручалися у внутрішні справи Боспорського царства, що давало змогу Фарнакові провадити власну незалежну політику. Отже, ні про яке розміщення римських військ ми не можемо говорити, оскільки на той момент Боспорське царство зберігало повний суверенітет. Скориставшись внутрішньо-політичною кризою в Римській Республіці, спричиненою початком Громадянської війни між Юлієм Цезарем та Гнеєм Помпеєм (49–45 рр. до Н. Х.), Фарнак ухвалив рішення розпочати війну проти римлян із метою відновлення батькового царства (Понтійське царство) у його колишніх кордонах. Тому наприкінці 48 р. до Н. Х. він розпочинає проти римлян бойові дії, висаджується у Малій Азії та завдає поразки намісникові Понту Доміцію Кальвіну. Але Цезар, який форсованим маршем прибув з Єгипту, зміг розгромити супротивника в битві біля м. Зела 2 серпня 47 р. до Н. Х. Фарнак утік на Боспор, де роком пізніше загинув у боротьбі проти свого намісника Асандра, який захопив царську владу за його відсутності. Оскільки Асандр (47–17/14 рр. до Н. Х.) став царем без санкції римлян, Цезар ухвалив рішення попередити можливу авантюру з боку боспоритів щодо відновлення держави Мітридата Евпатора і передав права на Боспорське царство своєму другові Мітридатові Пергамському. Однак для того щоб посісти царський престол, Мітридатові було потрібно вигнати звідти Асандра. З цією метою він відправився на територію Боспору із військовою експедицією. Але Асандрові, який вже встиг закріпитися, вдалося завдати поразки Мітридату. Щодо безпосередньої участі римських збройних сил у цій акції немає ніяких конкретних даних. Це, певно, і підштовхнуло російського дослідника О. Панова стверджувати, що самі римляни не хотіли вв'язуватися у війну в Північному Причорномор'ї, тому Цезарем було відмовлено у наданні Мітридатові реальної воєнної допомоги [4, с. 14]. Однак, на думку автора, зарано робити остаточні висновки, оскільки в експедиції цілком могли бути задіяними когорти *auxiliary* або війська місцевих федератів, які знаходилися на боці Цезаря. Втім, документальних підтверджень для побудови остаточних висновків немає. Після вбивства Цезаря у 44 р. до Н. Х. римлянам не лишалося нічого іншого, окрім визнати Асандра царем і відмовитися від втручання у внутрішні справи царства. Проте після смерті Асандра у 14 р. після Н. Х. ситуація кардинально змінюється. На Боспорі з'являється самозванець Скрибоній, який, видаючи себе за побічного сина Мітридата Евпатора, одружився з царицею Динамією (одна з дочок Мітридата) і почав претендувати на лаври понтійського правителя. Для римлян подібний розвиток подій був неприпустимим, тому вони ухвалили рішення діяти на випередження. З метою усунення самозванця, під командуванням Марка Агріппи на Боспор була споряджена експедиція понтійського царя Полемона I, у якій взяли участь війська союзних Римові царів-федератів, серед яких були й війська іудейського царя Ірода Великого (70?–4 рр. після Н. Х.) [Jos. Fl. Ant. XVI, 2, 2]. Щоправда, військо останнього не встигло дістатися вчасно до пункту відправлення у Синопі, але флотилія іудеїв все ж змогла долучитися до зазначеної операції [7, с. 251–252]. Римський флот під командуванням Марка Агріппи, як і римська сухопутна армія, брали активну участь у цій операції, підтвердженням чого є свідчення Орозія [Oros VI, 21, 28].

Найімовірніше римські сили були представлені когортами *auxiliaria*, які якраз розміщувалися на території Віфінії, або вексіяціями якихось із римських легіонів (хоча перший варіант, у нашому випадку, можна вважати найбільш імовірним). Вагомим аргументом на користь версії про перебування у Боспорі римських когорт у зазначений період слугує знахідка деталі сігнума, яку дослідники інтерпретують як військовий знак римської когорти. Також автор не спростовує участі у цій операції *classaria* (морських піхотинців), оскільки затвердження царя обов'язково мало супроводжуватися десантними операціями із залученням в них іррегулярних сил. Однак масштабних бойових дій, якими б супроводжувалося утвердження Полемона, не було, оскільки Скрибонія завбачливо вбили ще до його прибуття, а Полемон посів боспорський престол. Але позиції Полемона I не були достатньо сильними, тому можна зробити припущення, що вексіяції римських військ могли знаходитися на території Боспору упродовж всього недовгого правління Полемона I (14–8 рр. до Н. Х.), фактично виступаючи єдиним гарантом його легітимності. Однак після загибелі Полемона в зіткненні з аспургіанамі у 8 р. до Н. Х., частини римських сил були евакуйовані.

Після краху Полемона I, римляни до початку правління імператора Калігули (37–41 рр. після Н. Х.) не здійснювали жодного втручання у внутрішні справи Боспору Кіммерійського, підтримуючи з ним доволі дружні стосунки, про які нас інформують нумізматичний матеріал та епіграфічні написи (почесні декрети, посвяти). Однак із початком правління імператора Калігули ситуація змінюється, зокрема після того, як у 39 р. після Н. Х. царем Боспору стає Мітридат III, що починає карбування серії мідних монет зі своїм зображенням та титулом **ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΙΦΡΑΔΑΤΟΡ**. Імовірно Мітридат прийшов до влади не зовсім законним шляхом, бо відсторонив від правління свою матір – царицю Гіпепірію (37–38/39 рр. після Н. Х.). До того ж він не поспішав їхати до Риму для підтвердження своєї влади, водночас кидаючи виклик імперії своєю монетною чеканкою. Тому Калігула ухвалює рішення віддати престол синові загиблого Полемона I – Полемонові II. Із метою утвердження свого ставленика було споряджено військову експедицію, у якій, зокрема, взяли участь і регулярні римські війська [6, с. 149]. Важко відповісти на питання, що мав на меті римський імператор, коли покладав надії на Полемона II. Однак авантюра Калігули закінчилася повним крахом, тому що Мітридатові III вдалося відбитися, свідченням чого є випуск ним серії монет із зображенням богині перемоги Ніки.

Мабуть, факти перебування римських легіонів на території Боспорського царства у роки римо-боспорської війни (45–49 рр. після Н. Х.) ні в кого не викликають сумнівів, оскільки цей аспект є достатньо дослідженим (хоча й не у повній мірі) у XII книзі «Анналів» Корнелія Тацита [Тас. XII. 15–21]. Останнім часом в історіографії відбувається певне переосмислення цих подій, прикладом чого можуть бути дослідження М. Винокура та С. Крикіна, які дали відповідь на багато питань щодо хронології, географії, ходу й характеру бойових дій та залучених до них римських сил. Фактично, ці події можна охарактеризувати як військове втручання у боротьбу за престол, котра виникла між двома братами – Котісом і Мітридатом. Котіс, відправлений у якості посла до Риму, скористався можливістю аудієнції у імператора Клавдія (41–54 рр.) і звинуватив свого брата у підготовці до війни з римлянами. Очевидно так, спираючись на римську силу, він хотів здобути царську корону. Також він звернув увагу принцепса на факт відсторонення від влади законної цариці Гіпепірії, що було фактичним втручанням у сферу компетенцій римського імператора. Бо саме римський імператор розв'язував усі суперечливі питання, пов'язані з успадкуванням престолу, які часто виникали між претендентами на корону в союзних і залежних від Риму царствах. Хоча, на думку автора, не варто відкидати версію щодо підготовки Мітридата до можливої війни із Римом, яка могла відбутися у найближчій перспективі. На таку думку автора наштовхнув факт відсутності карбування царських монет після 43 року, що може бути пов'язано з початком військових приготувань. До того ж, враховуючи близькість правителів Боспору із правителями Одриського царства, цілком реальною постає ймовірність створення антиримського військового союзу, який загрожував уже кордонам самої імперії. Тому, враховуючи ситуацію, римляни вирішили зі свого боку надати Котісу збройну допомогу. На думку В. Зубаря, римські війська у складі когорти під командуванням вершника Юлія Аквілі прибули до Боспору в 45 р. після захоплення і попереднього закріплення у Пантікапеї. Роком пізніше прибувають основні сили під командуванням Авла Дидія Галла у складі VIII Августового легіону з допоміжними когортами, які перед цим були зайняті анексією Одриського царства (Фракія). На думку автора, подібна операція проводилася одночасно зі вторгненням у Боспор із метою позбавити Мітридата III можливої підтримки союзників в особі фракійців. Подібні міркування пов'язані з тим, що Мітридат і Котіс, а водночас і вся тодішня правляча династія – фракійці, а тому дружні зв'язки з одрисками безперечно підтримувалися. З прибуттям підкріплення, римлянам вдалося поширити свій контроль на всю європейську частину Боспору, сприяючи утвердженню на ній влади Котіса. Однак вірні Мітридатові сили продовжували деякий час чинити опір, свідченням якого є Артезіанська фортеця, що була зруйнована римлянами у 46/47 рр. Військові дії велися переважно на Азійській частині царстві, де закріпився Мітридат. У них були задіяні не всі основні сили римлян, а лише когорти допоміжних військ, які діяли спільно з вірними Котісу боспорськими військами. Фінал цієї історії відомий нам завдяки Тациту [Тас. XII. 18–

19]: у 49 р. Мітридат був виданий римлянам вождем сарматського племені аорсів Евноном [10, с. 80], після чого під арештом був привезений прокуратором Понту Юнієм Цилоном до Риму [Тас. XII. 21], де провів у почесному ув'язненні останні 20 років свого життя, доки не був страчений за участь у змові проти імператора Гальби у 68 р. [6, с. 150]. Влада ж Котіса була поширена на все царство. Однак римські війська залишалися на території Боспору не довго. Після виконання своєї основної місії, яка полягала в утвердженні проримськи налаштованого Котіса I на царському престолі, вони були виведені й повернулися до місць своєї постійної дислокації.

Щодо перебування римських залог на території царства у 60-х рр. I ст. після Н. Х. немає жодних прямих свідчень. Думки дослідників щодо цього питання діаметрально протилежні: одні вважають, що після 62 р. Боспорське царство, як і раніше, продовжувало зберігати свою незалежність; інші – царство було включене до складу провінції Віфінія-Понт, у зв'язку з чим на його території було розміщено римські війська; деякі вчені, погоджуючись із думкою другої групи, все ж висувають припущення, що римські залоги було введено на територію царства після 62 р., однак внаслідок браку коштів в імператорській скарбниці для їх утримання, були виведені ще за останніх років правління імператора Нерона (54–68 рр. по Н. Х.). Факти, на які спираються представники другої групи, – це опосередковані свідчення Йосифа Флавія [Jos. Fl. Bell. Jud, II, 16,4] та відсутність монетної чеканки на Боспорі у 62–69 рр. О. Панов пов'язує відсутність карбування власної монети Боспору з планами Нерона щодо можливої анексії царства у межах свого Кавказького походу, який не вдалося реалізувати через смерть принцепса [2, с. 182–183]. До того ж прямих археологічних свідчень, як-от рештки римських військових таборів чи захоронень римських легіонерів, дотичних до цього часу – досі немає у нашому розпорядженні. Тож подібні підстави, наведені дослідниками, на думку автора, не є достатньо ґрунтовними для того, щоб на їх основі робити остаточні висновки. Та й саме розміщення римських залог у настільки віддаленому від ключових військових комунікацій регіоні зі стратегічної точки зору видається недоцільним. Крім того, потенційних воєнних загроз для римлян з боку варварських племен Північно-Східного Причорномор'я на цьому сторичному етапі не спостерігалось.

Що ж до подальшої військової присутності римлян упродовж наступного століття, то тут ситуація є не зовсім однозначною. Вченим відомі 3 латинські написи (один із них виконаний білінгвою), які датуються останньою чвертю II ст. після Н. Х. Два з них представлені надгробними епітафіями воїнів із римських когорт, що може слугувати прямим свідченням про знаходження у цей час у Боспорі римських військ. Однак ряд дослідників, серед яких відомий український антикознавець В. Зубар, висувають сумніви щодо приналежності полеглих. Третій напис був виявлений під час розкопок Пантікапею і містить інформацію про римський флот, але, на жаль, через свою пошкодженість, він не може надати чіткої інформації. Перебування римських частин у зазначений період можна пояснити їхньою участю в Боспорській війні, яка велася боспорським царем Тиберієм Юлієм Савроматом II (175–210 рр.) проти кримських скіфів, свідченням котрої є напис із Танаїсу, датований 193 р. [12, № 1237]. Також на підставі Преславського напису, знайденого у 1979 р. під час розкопок у місцевій церкві, дізнаємося про участь у цих подіях I Італійського легіону, вексиліяція якого у цей час розміщувалася у Херсонесі Таврійському та у цитаделі Харакс на мисі Ай-Тодор (сучасне м. Алушта). Очевидно римо-боспорські війська провадили спільні військово-морські та сухопутні операції проти варварів. Самі ж римські війська на момент ведення бойових дій були підпорядкованими боспорському командуванню [3, с. 74–75]. Зазначені події відбувалися за часів проведення глобальної політики імператора Коммода (180–192 рр.), направленої на стабілізацію римських кордонів після Маркоманських війн (167–183 рр.) [6, с. 154]. Зона проведення операції охоплювала узбережжя Східного Криму, а також територію в районі Танаїсу, куди на короткий час було введено невеликий римський гарнізон. Після завершення військової операції сили римлян покинули межі царства.

Висновки. Боспорське царство після загибелі Мітридата VI Евпатора у 63 р. до Н. Х. і впродовж наступних I–III ст. продовжувало зберігати свою незалежність, незважаючи на те,

що боспорські царі мали титул «друга та союзника римлян» і підтримували досить тісні зв'язки з Римом. Втручання ж римлян у внутрішні справи царства було пов'язане зі страхом відновлення боспорськими царями Понтійської держави Мітрідата. На початку введення римських військ на території царства було зумовлене цим фактором, згодом воно трансформувалося у форму надання союзницької допомоги. Римські сили, які вводилися у разі потреби на територію Боспорської держави, переважно склалися із загонів auxiliary. Їхнє перебування тут не було тривалим, а визначалося лише часовими рамками проведення операцій. Анексія Одрийського царства з подальшим перетворенням його на сенатську провінцію було спрямоване на значне обмеження дій Мітрідата III на зовнішньополітичній арені. У період 62–69 рр. Боспорське царство продовжувало зберігати свою незалежність, свідчень прямого перебування на його території римських військ у цей період досі не знайдено. Саме ж припущення щодо присутності військ через стратегічні міркування є малоімовірним. Наприкінці II ст. після Н. Х. римські та боспорські війська провадили комбіновані військово-морські операції проти скіфів і морських піратів, свідченням чого є епіграфічні пам'ятки. А під час проведення власної операції римляни підпорядковувалися боспорському командуванню, що, вочевидь, пов'язане з їхньою невеликою кількістю.

Abstract. The article discusses the Roman military presence on the territory of the Bosphorus state. The research is based on the principle of historicism. During the study, data from written, numismatic and epigraphic sources were involved. On their basis, it was determined that: the Odrysian kingdom was annexed in order to deprive Mithridates of potential allies; The Bosphorus kingdom in the 60s. I Art. according to B.C. maintained its independence, and at that time there were no Roman troops on its territory; the deployment of Roman troops on the territory of the kingdom was carried out only when necessary; the time spent by Roman garrisons was clearly limited by the time frame of operations; The fact of the stay itself is classified as the provision of allied assistance.

Keywords: Northern Black Sea Region, Bosphorus kingdom, Roman military presence, vexillation, auxilia.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Панов А. Р. Клавдий и начало боспорско-римской войны. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия История, Политология, Социология, Информатика.* 2012. Вып. 24, № 19(138). С. 10–14.
2. Панов А. Р. Нерон и статус Боспора в римско-боспорских отношениях. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского.* 2012. № 5(1). С. 179–184.
3. Иванчик А. И. Новые данные о римском военном присутствии на Боспоре. *Вестник древней истории.* 2013. № 1. С. 59–77.
4. Панов А. Р. Поход Митридата Пергамского на Боспор: проблемы интерпретации источников. *Научные ведомости.* 2009. № 1(56). С. 12–16.
5. Флавий Иосиф. Иудейские древности. Т. 2. Книги 13–20. О древностях иудейского народа (Против Апинона) / оформ. С. Е. Власова. Москва: Научно-исследовательский центр «ЛАДОМИР», 2002. 613 с.
6. Зубарь В. М., Зинько В. Н. Боспор Киммерийский в античную эпоху. Очерки социально-экономической истории. *Боспорские исследования.* Вып. XII Симферополь. Керчь, 2006. 304 с.
7. Виноградов Ю. А., Горончаровский В. А. Военная история и военное дело Боспора Киммерийского (VI в. до н. э. – середина III н. э.). Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2008. 349 с.
8. Павел Орозий. История против язычников. Книги I–VII. Санкт-Петербург: Изд-во Олега Абышко, 2004. 544 с.
9. Тацит Корнелий. Анналы. 3 часу відходу божественного Августа / пер. з лат. О. І. Кислюка. Київ: Український письменник, 2013. 700 с.
10. Олійник М. Рим і Боспор: військові контакти на тлі взаємовідносин між обома державами в I–II ст. н. е. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2019. Вип. 3. С. 74–88.
11. Иудейская война / под ред. К. А. Ревяко, В. А. Федоскина. Минск: Беларусь, 1991. 512 с.
12. Корпус боспорских надписей / под ред. В. В. Струве. Москва; Ленинград: Наука, 1965. 950 с.